①०२ उपवीतविधिः

अथोपवीतविधिः

②निर्माणम्

स्वाध्याय-दिवसे
शुचि कार्पास-निर्मितं सूत्रं
प्रणवेनाभिमन्त्र्य

'आपो वा इद ँ सर्वम्' इति +अद्भिर् **अभिषिच्य**

④२२ आपो वा इदम्

▼ विश्वास-प्रस्तुतिः

आपो॒ वा इ॒दꣳ सर्वं॒
विश्वा॑ भूतान्य् आपः॑
प्रा॒णा वा आपः॑
प॒शव॒ आपो, ऽन्न॒म् आपो, ऽमृ॑त॒म् आपः॑
स॒म्राड् आपो॑, वि॒राड् आपः॑, स्व॒राड् आप॒श्
छन्दा॒ꣳस्य् आपो॒, ज्योती॒ꣳष्य् आपो॒, यजू॒ꣳष्य् आप॑स्,
स॒त्यम् आप॒स्, सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॒,
भूर् भुव॒स् सुव॒र् आप॒
ॐ ॥

③त्रि-गुणी-करणम्

सप्त-प्रणव-पूर्वकं व्याहृति-त्रयेण **अभिमन्त्र्य**

[[19]]

चतुर्-अङ्गुल-मानेन षण्-णवति-संख्यया सूत्रम् अच्छिन्नं **त्रि-गुणी-कृत्य**

प्रणव-व्याहृतिभिः **प्रोक्ष्य**
कूर्चोपरि **निधाय**

'आपोहिष्ठा मयोभुव' इति तिसृभिः

आपो॒ हि ष्ठा म॑यो॒भुव॑स्
ता न॑ ऊ॒र्जे(जाः) द॑धातन ।
म॒हे रणा॑य॒(=रमणीयाय) चक्ष॑से(=दर्शनाय) ॥

यो वः॑ शि॒वत॑मो॒ रस॑स्
तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑ ।
उ॑श॒तीर्(=कामयमाना) इ॑व मा॒तरः॑ ॥

(रसाय) तस्मा॒ अरं॑(=शीघ्रम्) गमाम वो
यस्य॒ (प्रभावेण) क्षया॑य॒(=निवासाय) जिन्व॑थ(=प्रीणयथ) ।
आपो॑ (प्रजा) ज॒नय॑था च नः ॥

'हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः' इति च तिसृभिः

हिर॑ण्यवर्णा॒श् शुच॑यꣳ पाव॒का,
यासु॑ **जा॒तx** क॒श्यपो॒, यास्व् इन्द्रः॑ ।
अ॒ग्नियँ् या गर्भ॑न् **दधि॒रे**, विरू॑पा॒स् -
ता न॒ आप॒श् शꣳ स्यो॒ना **भ॑वन्तु** ।

यासा॒ꣳ राजा॒ वरु॑णो॒ **याति॒** मध्ये॑,
सत्यानृ॒ते **अ॑व॒पश्य॒ञ्** जना॑नाम् ।
म॒धु॒श्-**चुत॒श्** शुच॑यो॒ याꣳ पा॑व॒कास् -
ता न॒ आप॒श् शꣳ स्यो॒ना **भ॑वन्तु** ।

यासा॑न् दे॒वा दि॒वि **कृ॒ण्वन्ति॑** भ॒ख्षयँ् -
या अ॒न्तरि॑ख्षे बहु॒धा **भव॑न्ति** ।
याꣳ पृ॑थि॒वीम् **पय॑सो॒न्दन्ति॑** शु॒क्रास् -
ता न॒ आप॒श् शꣳ स्यो॒ना **भ॑वन्तु** ।

'पवमानस् सुवर्जनः' इत्यनुवाकेन च दर्भैः **प्रोक्ष्य**

पव॑मान॒स् सुव॒र्-जनः॑ ।
प॒वित्रे॑ण॒ (नाना-विषयेषु) विच॑र्षणिः ।
यꣳ पोता॒ स **पु॑नातु** मा ।

पु॒नन्तु॑ मा **देवज॒नाः** ।
पु॒नन्तु॒ **मन॑वो** धि॒या ।
पु॒नन्तु॒ **विश्व॑ आ॒यवः॑**(=मनुष्याः) ।

जात॑वेदꣳ प॒वित्र॑वत् ।
प॒वित्रे॑ण **पुनाहि**(=पुनीहि) मा ।
शु॒क्रेण॑ देव॒ **दीद्य॑त्** ।
अग्ने॒ क्रत्वा॒(=प्रज्ञया) क्रतू॒ꣳर् अनु॑ ॥46॥

यत् ते॑ **प॒वित्र॑म् अ॒र्चिषि॑** ।
अग्ने॒ वित॑तम् अन्त॒रा ।
ब्रह्म॒ तेन॑ **पुनीमहे** ।

उभाभ्याँन् देव **सवितः** ।
पवित्रेण सवेन च ।
इदम् ब्रह्म **पुनीमहे** ।(5)

वैश्वदेवी **पुनती** देव्य् **आगात्**(=आगच्छतु) ।
यस्यै बह्वीस् तनुवो वीत-पृष्ठाः(=कान्त-स्तुतयः) ।
तया **मदन्तस्** सध-माद्येषु (=सह माद्यन्ति येषु सवनेषु) ।
वयꣳ **स्याम** पतयो रयीणाम् ॥47॥

वैश्वानरो रश्मिभिर् मा **पुनातु** ।
वातः प्राणेनेषिरो(←इष गतौ) मयोभूः ।
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः (इति क्रमशः) ।
ऋतावरी(=ऋतवत्यौ) यज्ञिये मा **पुनीताम्** ।

बृहद्भिस् सवितस् तृभिः(=त्रिभिः [लोकगणनया]/ तृप्यतेः करणे क्विप्) ।
वर्षिष्ठैर्(=प्रवृद्ध-धर्मैः) देव मन्मभिः(=मननीयैः) ।
अग्ने दख्षैः **पुनाहि** मा ।

येन देवा **अपुनत** ।
येनापो दिव्यङ् **कशः**(←कशेर् गतिकर्मणो ऽसुन्) ।
तेन दिव्येन ब्रह्मणा ॥48॥
इदम् ब्रह्म **पुनीमहे** ।

यः पावमानीर् **अध्येति** ।
ऋषिभिस् सम्भृतꣳ रसम् ।
सर्वꣳ स पूतम् **अश्नाति** ।
स्वदितम्(=स्वादुकृतं) मातरिश्वना(=वायुना) ।

पावमानीर् यो **अध्येति** ।
ऋषिभिस् **सम्भृतꣳ** रसम् ।
तस्मै सरस्वती **दुहे** ।
क्षीरꣳ सर्पिर् मधूदकम् ।

पावमानीस् **स्वस्त्य्-अयनीः** ॥49॥
सु-दुघा हि पयस्वतीः ।
ऋषिभिस् **सम्भृतो** रसः ।
ब्राह्मणेष्व् अमृतꣳ **हितम्** ।

पावमानीर् **दिशन्तु** नः ।
इमलँ लोकम् अथो अमुम् ।
कामान्थ् **समर्धयन्तु** नः ।
देवीर् देवैस् **समाभृताः** ।

पावमानीस् **स्वस्त्य्-अयनीः** ।
सु-दुघा हि घृतश्-**चुतः**(=क्षारयित्र्यः) ।
ऋषिभिस् **सम्भृतो** रसः ॥50॥
ब्राह्मणेष्व् अमृतꣳ **हितम्** ।

येन देवाः पवित्रेण ।
आत्मानम् **पुनते** सदा ।
तेन सहस्र-धारेण ।
पावमान्यः **पुनन्तु** मा ।

प्राजापत्यम् पवित्रम् ।
शतोद्यामꣳ हिरण्मयम् ।
तेन ब्रह्म-विदो वयम् ।
पूतम् (यथा तथा स्वीयम्) ब्रह्म **पुनीमहे** ।

इन्द्रस् सुनीती(त्या) सह मा पुनातु ।
सोमस् स्वस्त्या **वरुणस्** समीच्या(=सम्यगञ्चनया) ।
यमो राजा प्रमृणाभिः(=प्रमारिकाभिः) पुनातु मा ।
जातवेदा मा+ऊर्जयन्त्या पुनातु ॥51॥

---

③त्रि-गुणी-करणम्

प्रत्यङ्-मुखो, गृहीत-मध्यः,
गृहीताग्रौ प्राङ्मुखौ,
दक्षिण-हस्तोर्ध्वं पाणिभ्यां प्रणव-व्याहृतिभिः **अनुवर्त्य**
सावित्र्या **त्रि-गुणी-कृत्य**

③ग्रन्थिः

"प्राणानां ग्रन्थिर् असी"ति
ग्रन्थिं **कृत्वा**

वाम-हस्तोर्ध्वं पाणिभ्याम् **अनुवर्त्य**
दर्भैः **घृष्ट्वा**
दर्भास्तृते शुचौ देशे **प्रसार्य**
तदुपरि द्वौ दर्भौ **प्रसार्य**
त्रिः कर-ध्वनिं **कृत्वा**
भ्रमत्-सूत्रं नावेक्षेताम् (=??)।

③ऋजू-करणम्

अनन्तरं तत्-सूत्रम् आदाय
अश्वत्थादि-याज्ञिय-वृक्षे
“पितृभ्यो नम” इति **बद्ध्वा**

सूत्र-कुटिलं प्रणव-व्याहृतिभिः **ऋजू कृत्य**
त्रि-वलयं **कृत्वा**

③ग्रन्थिः

अग्राभ्यां मध्यम् **आवेष्ट्य**
पुनः सूत्र-त्रयं **परिवेष्ट्य**
“प्राणानां ग्रन्थिर् असी"ति ब्रह्मग्रन्थिं **कृत्वा**

②प्रतिष्ठा

शुचौ देशे गोमयोपलिप्ते व्रीहीन् **निधाय**
तद्-उपरि जल-पूर्णं सकूर्चं स-याज्ञिय-शाखं कुम्भं **निधाय**
तस्मिन् प्रणव-व्याहृतिभिः यज्ञोपवीतं **निधाय**
गन्धादिभिर् **अभ्यर्च्य**

“यज्ञोपवीत-प्रतिष्ठां करिष्य” इति **सङ्कल्प्य**
यज्ञोपवीतं स्पृशन्
प्रणव-व्याहृतिभिः व्यस्ताभिः
समस्ताभिः व्याहृतिभिश् च प्रतिमन्त्रैश् च **प्रतिष्ठाप्य**

‘भूर् अग्निं च’ इत्य् **अनुवाकेनाभिमन्त्र्य**

▼ 🦅🦍...🐒🐍

▼ विश्वास-प्रस्तुतिः

भूर्! अग्निञ् च पृथिवीञ् च माञ् च ।
त्रीꣳश् च लोकान्थ् संवँवथ्सरञ् च ।
प्रजापतिस् त्वा (स्वयम्-आतृण्णे!) **सादयतु** ।
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा **सीद** ॥

▼ विश्वास-प्रस्तुतिः

भुवो वायुञ् चान्तरिक्षञ् च माञ्च ।
त्रीꣳश्च लोकान्थ् संवँवथ्सरञ्च ।
प्रजापतिस्त्वा **सादयतु** ।
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा **सीद** ॥

▼ विश्वास-प्रस्तुतिः

स्वर् आदित्यञ् च दिवञ् च माञ् च ।
त्रीꣳश्च लोकान्थ् संवँवथ्सरञ्च ।
प्रजापतिस् त्वा **सादयतु** ।
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा **सीद** ॥

▼ विश्वास-प्रस्तुतिः

भूर् भुवस् स्वश् चन्द्रमसञ् च दिशश् च माञ्च ।
त्रीꣳश्च लोकान्थ् संवँवथ्सरञ्च ।
प्रजापतिस् त्वा **सादयतु** ।
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा **सीद** ॥

---

③तन्तु-देवता-पूजा

नव-तन्तु-देवताः
पृथिवीम् अपो ऽग्निं
वायुम् आकाशं प्राणम्
आत्मानम् अन्तरात्मानं परमात्मानं च
ग्रन्थि-त्रय-देवताः ब्रह्म-विष्णु-रुद्राः
यज्ञोपवीताधिष्ठान-देवतां परमात्मानं च
आवाह्य

आसनादिभिर् **अभ्यर्च्य**

③सूर्य-दर्शनम्

‘आसत्येन’ ‘उद्वयं तमसः’ ‘चित्रं देवानां’ ‘तच्चक्षुः’
इति चतुर्भिः सूर्याय **प्रदर्श्य**

▼ 🦅🦍...🐒🐍

आ सत्येन रजसा **वर्तमानो**
निवेशयन्न् अमृतं मर्त्यं च ।
हिरण्ययेन सविता रथेन+
+आऽऽदेवो **याति** भुवना **विपश्यन्** ॥

▼ 🦅🦍...🐒🐍

उद् वयं तमसस् परि
ज्योतिष् **पश्यन्त** उत्तरम् ।
देवं देवत्रा सूर्यम्
अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् ॥

▼ 🦅🦍...🐒🐍

चित्रं देवानाम् **उदगाद्** अनीकं
चक्षुर् मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।
आ-प्रा(←पूरणे) द्यावा-पृथिवी अन्तरिक्षं
सूर्य आत्मा जगतस् तस्थुषश् च ॥

▼ 🦅🦍...🐒🐍

(सूर्यस्) तच् चक्षुर् देव(नि)हितं पुरस्ताच् छुक्र(द्ध)म् उच्चरत् -
पश्येम शरदश् शतं
जीवेम शरदश् शतं
नन्दाम शरदश् शतं
मोदाम शरदश् शतं
भवाम शरदश् शतꣳ
शृणवाम शरदश् शतं
प्रब्रवाम शरदश् शतम्
अजीताः स्याम शरदश् शतं
ज्योक्(=दीर्घकालं) च सूर्यन् दृशे ।

③जपादि

पूर्ववत् **निधाय**
यज्ञोपवीतं **स्पृशन्**
अष्टोत्तरशतं गायत्रीं **जपित्वा**

▾🦅🦍...🐒🐍

तत् सवि॒तुर् वरे॑ण्य(णिय)म्
भर्गो॑(=भर्जनम्) दे॒वस्य॑ धीमहि(←धा धारणे/ ध्यै ध्याने / धी आराधने) ।
धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त् ॥
(प॒रो-र॑जसे॒ ऽसाव॒द् ओ३म् ॥)

②धरणम्

'त्र्यम्बकं यजामह' इति सकृज् **जपित्वा**

▾🦅🦍...🐒🐍

त्र्य॑म्बकं यजामहे
सु॒गन्धिं॑ पुष्टि॒-वर्धनम्।
उ॒र्वा॒रु॒कम् (स्थूलफलम्) इ॑व॒ बन्ध॑नान्
मृ॒त्योर् मु॑क्षीय॒, मा ऽमृता॑त्॥

उत्तानेन दक्षिणहस्तेन अवाचीनेन वामहस्तेन यज्ञोपवीतं **गृहीत्वा**
सर्षि-च्छन्दो-दैवतं 'यज्ञोपवीतम्' इति मन्त्रेण धारयेत् ।

▾🦅🦍...🐒🐍

य॒ज्ञो॒प॒वी॒तं प॑र॒मं प॒वित्रं॑
प्र॒जाप॑ति॒र् यत् स॑ह॒जं पु॒रस्ता॑त् ।
आ॒यु॒ष्य॑म् अ॒ग्र्यं प्रति॑मुञ्च शु॒भ्रं
य॑ज्ञोपवी॒तं बल॑म् अस्तु॒ तेजः॑ ॥

प्रत्य्-उपवीतं मन्त्रोच्चारणाचमने कुर्यात् ।

②त्याज्योपवीतानि

विच्छिन्नैकतन्तुम् अविच्छिन्नैकतन्तुं वा
त्रिभिः ब्राह्मणैः वा अनिर्मितम्
अनुवर्तने मनुष्य-मार्जारादिभिः अधो-गतं
पूय-शोणित-विण्-मूत्र-श्लेष्मोच्छिष्ट-दूषितम्
अशुचि-स्पृष्टं

विण्-मूत्रोत्सर्जने चण्डालैः ग्राम-चण्डालैश् च सम्भाषणे
निवीतं कृत्वा दक्षिणे कर्णे च अनिक्षिप्तं चोपवीतं परित्यजेत् ।(5)

[[20]]

②प्रायश्चित्तानि

भुज-कूर्पर–मणि-बन्धेषु उपवीते गते
क्रमेण त्रीन् षट् द्वा-दश प्राणायामान् कुर्यात् ।
क्रोधात् मोहाद् वा यज्ञोपवीत-च्छेदने
नद्यां स्नात्वा
अष्टा-सहस्र-गायत्रीं जपेत् ।

उपवीत-नाशे
यावद् उपवीतं न लभ्यते
तावत् कार्पास-तन्तु-गोवाल-कुशेषु अन्यतमेन कृतं धारयेत् ।
एक-रात्रम् अपि
उपवीतेन विना शूद्रो भवति ।(4)